

# Rapportage Beproeving Dienstboek

Expertisecentrum van de Protestantse Kerk

Bij deze rapportage hoort 1 bijlage: de inventarisatie van de reacties van de classicale vergaderingen

---

## 1. Inleiding

Zoals is vastgelegd in Ordinantie 5-9 heeft de generale synode als taak om voor gebruik in de gemeenten van de Protestantse Kerk een Dienstboek vast te stellen:

"Met het oog op de kerkdienst en andere vieringen stelt de generale synode orden vast, die tezamen het dienstboek van de kerk vormen." (Ordinantie 5-9.2)

In december 2004 bood de generale synode de uitgave *Dienstboek – een proeve* aan de gemeenten van de Protestantse Kerk aan, met het verzoek de daarin aangeboden orden voor de eredienst te beproeven en reacties te sturen aan het adres van de Generale Synode. Als beproevingsstijd heeft de synode destijds een periode van tien jaar vastgesteld.

December 2014 kwam er een einde aan deze beproevingstermijn. In de tien beproevingsjaren kwamen er bij de generale synode in totaal 26 reacties van gemeenten en classicale vergaderingen binnen over het Dienstboek<sup>1</sup>. Ook heeft het gebruik van het Dienstboek tot weinig discussie in de kerk geleid.

Op basis van deze informatie heeft het moderamen van de generale synode bij brief van 7 oktober 2015 aan de classicale vergaderingen gevraagd of zij kunnen instemmen met het voorgenomen besluit het *Dienstboek – een proeve* vast te stellen als dienstboek van de Protestantse Kerk in Nederland. (Dit cf. Ordinantie 5.9-2)

Tevens heeft het moderamen het kerkordelijk voorgeschreven advies bij de Werkgroep Eredienst ingewonnen. De Werkgroep heeft volledig positief geadviseerd met betrekking tot de vaststelling van het Dienstboek als zodanig, en ook met betrekking tot de door het moderamen gevolgde procedure voor het horen van de classicale vergaderingen.

In deze rapportage vatten wij de binnengekomen reacties samen. Op basis van deze reacties trekken wij de conclusie dat er geen overwegende bezwaren zijn om het *Dienstboek – een proeve* inderdaad vast te stellen als dienstboek van de Protestantse Kerk in Nederland. De aard van de reacties geeft wel aanleiding voor de vraag wat deze vaststelling precies betekent: Wat is na vaststelling de status van het dienstboek? Ook daar gaan we op in.

---

<sup>1</sup> Vijfentwintig daarvan waren afkomstig van gemeenten en classicale vergaderingen die zich rekenen tot de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk. Zij gaven eind 2004 / begin 2005 niet zozeer verslag van hun beproeving maar uitten kritiek op een aantal keuzes van de Protestantse Kerk waar zij moeite mee hebben en die zij gelegitimeerd zien in het *Dienstboek - een proeve*. Te denken valt dan aan het zegenen van relaties anders dan tussen man en vrouw, het zegenen van kinderen (tegenover de kinderdoop).

## 2 Achtergrond van het Dienstboek

Het *Dienstboek – een proeve* – is tot stand gekomen vanaf de jaren '80 van de vorige eeuw, in opdracht van toen nog de gezamenlijke synode van de drie Samen-op-Weg-kerken. In 1998 werd een deel van de toen beschikbare losse 'proeven' gebundeld in deel I, *Schrift, Maaltijd, Gebed*. In 2004, het jaar waarin de Protestantse Kerk in Nederland van start ging, werd deel II – *Leven, Zegen, Gemeenschap* gepubliceerd. Daarmee was het complete *Dienstboek – een proeve* beschikbaar en kon het daadwerkelijk 'beproeven' van start gaan.

Met het aanbieden van *Dienstboek - een proeve* aan de gemeenten van de kerk (december 2004) voldeed de generale synode aan de opdracht uit de kerkorde, zoals geformuleerd in Ordinantie 5.9-2:

*Met het oog op de kerkdienst en andere vieringen stelt de generale synode orden vast, die tezamen het dienstboek van de kerk vormen. De eredienst, de bediening en viering van de doop en van het avondmaal, de openbare geloofsbelijdenis, de bevestiging van ambtsdragers, de inleiding van hen die in de bediening worden gesteld, de trouwdiensten en de diensten van rouwdragen en gedenken geschieden met gebruikmaking van de door de generale synode vastgestelde orden.*

Na deze publicatie zijn er nog verschillende aanvullingen beschikbaar gekomen, onder eindredactie van de Werkgroep Eredienst, het in ordinantie 5.9.3 genoemde 'orgaan van de kerk dat op dit betreffende terrein werkzaam is':

- Orden voor de gereformeerde eredienst
- Orden in de Friese taal
- Overige aanvullingen, digitaal beschikbaar gesteld op [www.dienstboek.nl](http://www.dienstboek.nl) (beheerd door Boekencentrum). Overigens is het complete dienstboek op deze website beschikbaar en zijn alle teksten te downloaden en door gemeenten van de Protestantse Kerk om niet te gebruiken.<sup>2</sup>

## 3 Inventarisatie reacties klassicale vergaderingen

In een brief gedateerd 7 oktober 2015 ontvingen de klassicale vergaderingen het verzoek om aan te geven of ze konden instemmen met het vaststellen van het *Dienstboek – een proeve* als het dienstboek van de Protestantse Kerk in Nederland en dat voor 15 februari jl. aan de generale synode door te geven. Bij geen reactie werd ervan uitgegaan dat de klassicale vergadering met het voornemen kan instemmen.

### Aantal reacties

Van de 74 klassicale vergaderingen hebben er 32 gereageerd op de vraag van de synode. 42 klassicale vergaderingen reageerden niet. Conform de brief van 7 oktober 2015 mag dit laatste worden opgevat als een instemming met het voorstel om het *Dienstboek – een proeve* aan te wijzen als het dienstboek van de Protestantse Kerk. Denkbaar is nog dat klassicale vergaderingen van mening waren te weinig tijd te hebben gekregen voor hun besluitvorming en daarom niet tot een inhoudelijke reactie konden komen. Verwacht had dan mogen worden dat ze dit aan de synode zouden hebben gemeld. Dergelijke reacties zijn niet ontvangen, behalve in eerste instantie van de klassicale vergadering Zwolle, die echter alsnog inhoudelijk heeft gereageerd.

---

<sup>2</sup> Opvallend is overigens dat verschillende klassicale vergaderingen aandringen op het digitaal beschikbaar stellen van het dienstboek en aanvullingen, blijkbaar onwetend van het bestaan van [www.dienstboek.nl](http://www.dienstboek.nl). Hetzelfde geldt voor het appèl van de cv Leeuwarden om een Friese uitgave van het dienstboek het licht te doen zien.

## Inhoud reacties

32 klassicale vergaderingen reageerden wel. Deze reacties zijn geanalyseerd en samengevat (zie bijlage 1). De reacties laten zich als volgt ordenen.

- 20 keer Instemming zonder condities
- 4 keer Instemming met een conditie (Ja, mits)
- 2 keer afwijzend met een conditie (Nee, tenzij)
- 3 keer een afwijzing zonder condities
- 3 keer een reactie waaruit geen eigen afweging blijkt.

| Ja    | Ja, mits | Nee, tenzij | Nee  | Geen afweging | Niet gereageerd | Totaal |
|-------|----------|-------------|------|---------------|-----------------|--------|
| 20    | 4        | 2           | 3    | 3             | 42              | 74     |
| 27,0% | 5,4%     | 2,7%        | 4,1% | 4,1%          | 56,8%           | 100%   |

De meeste klassicale vergaderingen beschrijven in hun reactie ook hun afwegingen. Daarbij valt een grote eensgezindheid op ten aanzien van de betekenis van het dienstboek voor de eredienst (zowel onder vergaderingen die instemmen met het voorgenomen besluit als onder vergaderingen die dit afwijzen). Namelijk: het dienstboek is waardevol, een kostbaar bezit, maar vooral als bronnenboek, voor inspiratie en als houvast voor de inrichting van de eredienst. In een groot deel van de onderbouwingen van hun standpunt geven klassicale vergaderingen aan dat zij ervan uitgaan dat het aanwijzen van *Dienstboek – een proeve* als het dienstboek van de Protestantse Kerk *niet* betekent dat het dienstboek voorschrijvend is: "deze teksten moet u gebruiken en niets anders". Instemmers noemen dit punt als een vooronderstelling die ten grondslag ligt aan hun instemming. Vergaderingen die deze vooronderstelling niet hanteren besluiten daarom tot een afwijzende reactie of een voorwaarde (Ja mits, of Nee tenzij).

Twee klassicale vergaderingen wijzen juist op het risico van de gewenste of genomen vrijheid om teksten aan te passen. Dat leidt makkelijk tot 'wildgroei'. Vooral rond 'cruciale momenten' als bij doop en avondmaal past 'eenduidigheid' (CV Ede).

Het is voor de uiteindelijke afweging nuttig om ook de argumenten te bekijken die worden aangedragen voor het standpunt dat gemeenten / voorgangers vrijheid wensen bij het gebruik van het dienstboek. Samengevat gaat het om drie hoofdargumenten:

- Het taalgebruik van Dienstboek - een proeve wordt als archaïsch, hoogdravend beschouwd.
- De gegeven teksten en formuleren zijn vaak te lang
- Er zijn (missionaire) situaties waarin het *Dienstboek – een proeve* niet voorziet.

Deze drie argumenten duiden erop dat het *Dienstboek – een proeve* als een tijdsdocument wordt beschouwd, veel onderdelen sluiten onvoldoende aan bij de tijd van nu. Dat laatste wordt ook geïllustreerd door het feit dat het *Dienstboek – een proeve* nog verwijst naar het Liedboek voor de Kerken, zo merkt één van de klassicale vergaderingen op.

De meeste klassicale vergaderingen die reageren pleiten dus voor vrijheid in het gebruik van het dienstboek. Twee klassicale vergaderingen verwijzen in dat verband expliciet naar *Kerk 2025*: "Een grote mate van vrijheid in de vormgeving van de liturgie lijkt ook in overeenstemming met de ontwikkelingen in de kerk, zoals die in de nota *Kerk 2025* wordt geschetst." (CV Groningen).

De feitelijke vraag die dit oproept is of het dienstboek van de Protestantse Kerk een "gesloten canon" is, totdat over een X aantal jaren de synode opnieuw de opdracht geeft een dienstboek samen te stellen / aan te passen aan de tijd. Of moeten we het dienstboek meer zien als een raamwerk, een bronnenboek, een inspiratiebron waar de gebruiker vooral

creatief mee om moet gaan en dat ook voortdurend zou moeten worden aangevuld, zoals veel klassicale vergaderingen aangeven. Hier gaan we zo nader op in.

Vooralsnog trekken we de **conclusie** dat de klassicale vergaderingen overwegend (maar deels stilzwijgend) instemmen met het voornemen om *Dienstboek – een proeve* vast te stellen als dienstboek van de Protestantse Kerk, cf. ordinantie 5.9-2 van de kerkorde.

## 4. Vorm en status van het dienstboek

Wanneer de generale synode het *Dienstboek – een proeve* vaststelt als het dienstboek van de Protestantse Kerk in Nederland, dient wel helder te zijn wat dat precies betekent. Dat er ruimte is voor verschillende besluiten daarover blijkt ook uit de brief van de generale synode uit december 2004, waarin de gemeenten werd gevraagd het Dienstboek te beproeven. De toenmalige preses en scribe schrijven daarin dat de synode "na de beproevingsperiode de vorm en de status van het Dienstboek zullen vaststellen". Over beide onderdelen dient de synode een uitspraak te doen.

### Status

Het vaststellen van het dienstboek betekent niet dat in de eredienst uitsluitend teksten uit het dienstboek van de kerk gebruikt mogen worden (inclusief de beschreven aanvullingen). Nog afgezien van de vraag of zo'n besluit te handhaven is en of de synode een dergelijke handhaving zou willen, ligt een dergelijke interpretatie niet voor de hand als we kijken hoe het dienstboek functioneert en nog steeds 'aangroeit'. Het feit dat predikanten/voorgangers juist uitgedaagd worden om nieuwe teksten aan te leveren (via [www.dienstboek.nl](http://www.dienstboek.nl)) geeft aan dat het dienstboek niet als een gesloten canon beschouwd moet worden. Ook zou dit een te strikte uitleg zijn van ordinantie 5.9-2: 'met gebruikmaking van deze orden' staat er; niet: "uitsluitend met gebruikmaking van...".

De conclusie kan zijn dat een dienstboek een voor een tijd vastgelegde verzameling teksten is, voor een bepaald moment, op een bepaalde plaats in de voortgaande beweging van kerk en geloof. Nieuwe vormen van geloofsbeleving, nieuwe theologische inzichten ook, de verandering van taal en taalvelden, nieuwe groepen mensen ook die met geloof en kerk in aanraking komen, zullen voortdurend aanleiding geven om eenmaal gekozen vormen aan te passen. In feite is het *Dienstboek – een proeve* zelf ook het resultaat van een dergelijke proces: het is de weerslag van een herijking van de orden, liturgie van de jaren '50-'80 uit de vorige eeuw, op basis van veranderde theologische inzichten en opvattingen over de liturgie, met gebruikmaking ook van andere liturgische tradities uit binnen- en buitenland.

Dit pleit voor het idee – zoals verschillende klassicale vergaderingen ook voorstellen – om het dienstboek te zien als een toonaangevend bronnenboek, bestemd voor de kerkdienst en andere vieringen in de Protestantse Kerk, dat – omdat de kerk levend is en geloof zich voortdurend vernieuwt – voortdurend aanvulling en verrijking nodig heeft.

Bij deze redenering moet echter één kanttekening geplaatst worden. Daarvoor moeten we nog beter kijken naar het doel van het dienstboek. Naast het versterken van de eenheid in de Protestantse Kerk<sup>3</sup>, geeft de kerkorde daarvoor als aanwijzing dat ze het gebruik van de orden – naast de algemene aanduiding 'de eredienst' – koppelt aan een aantal handelingen die als cruciaal gezien mogen worden in de eredienst in de Protestantse Kerk in Nederland:

- de bediening en viering van doop en avondmaal
- de openbare geloofsbelijdenis

---

<sup>3</sup> Overigens wordt dit in ordinantie 5.9 niet expliciet als doel van het dienstboek genoemd; dit gebeurt wel bij de bijbelvertaling en het psalm- en liedboek van de kerk.

- de bevestiging van ambtsdragers
- de inleiding van hen die in de bediening worden gesteld
- de trouwdiensten
- de diensten van rouwdragen en gedenken

Het is blijkbaar extra belangrijk dat de daarvoor gegeven orden als uitgangspunt dienen voor de eredienst in de Protestantse Kerk, en wel omdat ze direct verbonden zijn met het belijden van de kerk. In de *Toelichting op de kerkorde* (editie 2014) schrijft prof.dr. L.J. Koffeman daarover het volgende:

"Bovenal dient van dergelijke formuleringen [zoals bij de doop] niet te worden afgeweken omwille van de zaak zelf [nl. de inhoud van de doop]. Iets dergelijks geldt voor beloften die worden afgelegd bij de aanvaarding van een ambt (...). Er mag achteraf geen twijfel kunnen bestaan over (...) wat iemand (...) heeft toegezegd." (Blz. 219)

Bij een besluitvorming over het dienstboek zou dan ook uitgesproken dienen te worden dat bij de gegunde vrijheid om de teksten uit het dienstboek aan te passen aan tijd, plaats en context, de essentie van de genoemde ambtshandelingen niet in het geding mag komen. Dat roept vervolgens wel de vraag op of die ambtshandelingen, die cruciale momenten in de protestantse eredienst, dan voor eeuwig vastliggen en onveranderlijk zijn. De geschiedenis wijst uit dat hierover gesprek mogelijk is. Dit gesprek dient echter niet direct aan de inhoud, status of vorm van het dienstboek gekoppeld te worden. Eerder zouden onderwerpen als doop, avondmaal en belijdenis afzonderlijke gesprekspunten dienen te zijn in de ambtelijke vergaderingen, in het bijzonder in de generale synode. Vanuit dat gesprek kunnen nieuwe impulsen ontstaan voor de doorgaande vernieuwing van de liturgie in de Protestantse Kerk in Nederland.

### **De vorm**

Tenslotte nog het punt van de vorm. Ook daarvoor geldt de vraag of die met het vaststellen van *Dienstboek - een proeve* als dienstboek vastligt. Daarvoor moet eerst worden afgesproken wat we met het dienstboek bedoelen, welke uitgaven horen daar bij? Afgaande op wat de Werkgroep Eredienst daarover aangeeft op de website [www.dienstboek.nl](http://www.dienstboek.nl) ligt het voor de hand om daar onder te verstaan:

- De delen I en II van *Dienstboek – een proeve*, digitaal beschikbaar en verschenen in druk.
- De aanvullende orden voor de gereformeerde eredienst
- De beschikbare orden in de Friese taal
- Alle verdere aanvullingen die beschikbaar zijn op die website.

Wanneer de synode de overwegingen volgt die zijn gegeven bij de 'status' van het dienstboek, volgt daaruit dat ook toekomstige aanvullingen automatisch onderdeel uitmaken van het dienstboek zoals in de kerkorde gedefinieerd. Een voordeel van een dergelijke keuze is dat het ook niet nodig is om nog afzonderlijk te rapporteren over de beproeving van de orden voor de gereformeerde eredienst of andere aanvullingen die nog zullen volgen. De enige vraag die rest is of het nodig en zinvol is dat het 'goedkeuren' van aangedragen aanvullingen geschiedt door de Werkgroep Eredienst of dat daar een andere, meer open vorm voor gekozen kan worden. Wellicht is het mogelijk om bij een herziening / vereenvoudiging van de kerkorde (in het licht van *Kerk 2025*) daarvoor een oplossing te vinden.